

Lietuvos vietovardžių žodynas 2: C–F, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, XCVII, 518 p.

Neseniai pasirodė Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus parengtas spaudai „Lietuvos vietovardžių žodyno“ antrasis tomas, apimantis C–F raides (šio žodyno pirmasis A ir B raidžių tomas išleistas 2008 m.). Antrojo tomo pratarinėje pažymėta, kad „stengtasi laikyti tų pačių sandaros, kilmės aiškinimo nuostatų. Padaryti nežymūs pakeitimai aprašyti po pratarinės pridėjame skyrelyje. Be to, palyginti su I tomu, šiek tiek praplėsta vietovardžių sąvoka“ (p. VII, apie dėl to iškylančias problemas žr. toliau).

Jau rašydamas apie pirmąjį šio žodyno tomą esu suabejojęs dėl kai kurių jo sandaros nuostatų¹. Pirmiausia man kliuvo žodyno įvado tvirtinimas, kad „vietovardžiai pateikiami kilminiais lizdais“; t. y. į tą patį lizdą sudedami visi tos pačios kilmės (nors ir ne visai tapačios struktūros ar skirtingos darybos) vietų vardai“ (p. XXXII). Iš pirmo žvilgsnio toks tvirtinimas sukelia mintį, kad žodyne bus aiškinama kiekvieno pateikto vietovardžio kilmė, etimologija, kitaip sakant, tai būsiąs etimologinis Lietuvos vietovardžių žodynas. Tačiau iš tolimesnių žodyno sandaros aiškinimų ryškėja, kad „vietos vardo kilmė suprantama ne jo šaknies, kaip tam tikros abstrakčios

sistemos, genetinė etimologija, o tik paties toponimo (toponiminės leksemos) atsiradimo šaltinis“ (p. XXXIX): Šitoks vietovardžio kilmės supratimas nekeltų abejonių, jei vad. „kilminiuose lizduose“ nebūtų aiškinama vietovardžių kilmė, jeigu nebūtų vartojamas *etimo* terminas. Tačiau dažno lizdo gale (kartais ir pradžioje) nurodoma taip pat vietovardžio tiesioginė kilmė, todėl nuo vietovardžio etimologijos žodyne neat-siribota.

Dėl žodyno sandaros kyla ir daugiau abejonių, ypač turint galvoje praktinius jo vartojimo poreikius. Bene didžiausia šios rūšies abejonė arba, mano galva, ir didžiausias trūkumas yra vad. „kilminių lizdų“ išpūtimas: sudėjimas į juos, ypač antrajame tome, ne vietų vardų. Netgi šio tomo pratarinėje sakoma, kad jame esanti „praplėsta vietovardžių sąvoka: į II tomą įtraukti pavienių geografinių objektų (akmenų, medžių), pastatų su tam tikrais žemės plotais (karčemų, kumetynų, pirčių), susisiekimo objektų (lieptų, tiltų) vardai“ (p. VII). Esą tuo siekiama, kad tie „onimai neliktų dūlėti archyve ir po truputį nenuieitų užmarštin“ (ib.). Siekimas, žinoma, kilnus, bet ar galima ignoruoti paprasčiausią logiką vadinti daiktus netikrais vardais?

Praktiniu (iš dalies ir teoriniu) atžvilgiu būtų tikslingiau į atskirą antraštę

¹ Jonas Palionis, Naujo didelio lituanistikos veikalo pradžia, *Metai* 1, 2011, 141.

iškelti ne tik pirminę (kartais tik tariamą) vienaskaitos ar daugiskaitos vardininko formą, bet ir problemišku vedinių, sudurtinių bei sudėtinių, taip pat priešdėlinių vietovardžių formas. Pavyzdžiui, žodyno pirmajame tome nėra antraštės plačiai žinomo miestelio formos *Aukštādvāris* (ir *Áukštādvāris*), bet pateiktos antraštinėmis *Aukštādvārio ēžeras*, *Aukštādvārio kálnas*, *Aukštādvārio kelēlis*, *Aukštādvārio kēlias*, *Aukštādvārio laūkas*, *Aukštādvārio miškas* (2x), *Aukštādvārio upēlis* (p. 226 t.). Pagrindinė forma – vietos pavadinimas – čia įtraukta į po kelių puslapių randamą didžiulį lizdą *Áukštas*, p. 229), kuris laikomas pirminiu.

Šiame lizde, apimančiame 5,5 p. ir apie 340 antraštinių (riebiu kursyvu išspausdintų) vedinių ir daugybę sudurtinių žodžių (dūrinių), įspraustas ir *Aukštādvārio* // *Áukštādvārio* lizdas su 16 vienaskaitinių ir dviem daugiskaitiniais variantais. O kiek anksčiau į antraštę iškeltos minėtos sudėtinės formos. Kyla klausimas, kodėl pastarosios yra nusipelniusios tokios „pagarbos“, jeigu jos, be abejonės, yra ne pirminės?

Tokios rūšies atvejų esama ir antrajame žodyno tome, kurio sandara, kaip ir nurodyta jo pradžioje, yra šiek tiek pakeista bei papildyta. Pavyzdžiui, šiame tome į antraštę neiškelti tokių miestelių ar kaimų pavadinimai: *Darbēnai*, *Daūgai* (iškelta viensėdžio *Dāugai* forma), *Daugēliškis*, *Daūgirdonys*, *Daūmantonys*, *Daukšiai* (iškeltas viensėdis *Dāukšai*), *Dimšiškės*, *Dūsmenys* (iškelti

Dusmenēliai), *Dubiai* ir *Dūbiai* (nukišti į didžiulį *Dubōs* lizdą), *Dvarēliškės* (iškeltas tik *Dvarēliškių qžuolas*).

Šitokie dalykai, man rodos, atsiradę dėl labai komplikotos žodyno sandaros pasirinkimo ir pernelyg plačios „vietovardžio“ sampratos. Jeigu vietovardžiais laikomi ne tik vietų, bet ir augalų ir bet kokių fiziogeografinių daiktų pavadinimai, tai tuomet, žinoma, galima jais vadinti ir akmenis, medžius, gal ir įvairius gyvūnus, šliaužiojančius po žemę įvairiose vietose. Tačiau toks supratimas neturi tvirtesnio pamato ir yra nesusijęs su *vietovardžio* ar *toponimo* terminų reikšme.

Jau pirmojo „Lietuvos vietovardžių žodyno“ tomo recenzijoje esu suabejojęs dėl jo sudėtingos sandaros ir vartojamų „kilmės“ ir „pirmųjų vietovardžių“ terminų. „Kilmės“ terminas jame suprantamas kaip vietovardžio (toponimo) „atsiradimo šaltinis“ (p. XXXIX). Taigi norima atsiriboti nuo „genetinės etimologijos“, bet tuo pat metu vartojamas šio mokslo pagrindinis *etimono*, kaip rekonstruotos (paprastai su žvaigždute pateikiamos) pirminio žodžio formos bei reikšmės, terminas. Todėl nesiekiant vad. „genetinės etimologijos“ aiškinimų ir daugiausia dėmesio skiriant darybiniam bei struktūriniam santykiams, žodyne *pirminiu* (ne „pirmuoju“), į antraštę iškeltą vietovardžio „atsiradimo šaltinį“ geriau būtų vadinti *pamatu* ar *pamatine forma*.

Žodyne (pasirinktu lizdinės sandaros principu) lizdą sudaro antraštiniai

pamatiniai vietovardžiai, o po jų (pagal priesagų abėcėlę) galūnių, toliau – priesagų vediniai, sudurtiniai ir sudėtiniai vietovardžiai. Į lizdus dėl tam tikrų objektyvių priežasčių neįtraukti priešdėliniai ir prielinksniniai vietovardžiai. Dėl tokio principo, jeigu jis nebūtų labai išplėstas nevietovardiniais žodžiais ir į lizdą nebūtų įtraukti priešdėliniai bei prielinksniniai, sudurtiniai ir sudėtiniai vietovardžiai, lyg ir nebūtų ko ginčytis. Visų išvestinių vietovardžių pateikimas atskirais lizdais sudarytų daugiau žodyno tomų ir bendrašaknių vedinių sistemos darybinį vaizdą.

Dėl pasirinktojo žodyne lizdinės sandaros principo taikymo galima turėti ir kitokių kritinių pastabų. Be jau minėto atrankinio pobūdžio, sukeliančio žodyno vartotojui praktinių sunkumų susirasti rūpimąjį vietovardį, taip pat nereikalingo identiškų lyčių kartojimo, krinta į akis ypač vad. sudėtinių vietovardžių pateikimas.

Antrojo žodyno tomo įžanginėje dalyje įdėtame skyrelyje „žodyno sandaros pakeitimai ir papildymai (p. XI–XIII) kaip tik dar įvesta naujovė – „opozicines (poliarizacines) poras“ sudarančių vietovardžių dvigubinis kartojimas. Iš tokią naujovę iliustruojančių lizdų *Dubùklis* ir *Endrýnas* nematyti, kad tai reikalingas dalykas žodyno lizdo sandarai pagerinti. Šiuose lizduose sudėtinių vietovardžių *Didžióji Dubùlė*, *Didžióji Endrinė* pirmieji dėmenys postpoziciškai pateikti kursyvu skliaustuose: *Dubùlė* (*Didžióji*, *Gilióji*, *Klampióji*) ,tokia bala‘

ir *Endrinė* (*Didžióji*, *Mažóji*) ,bala‘. Čia įrašyti skliaustuose pirmieji dėmenys gali net suklaidinti skaitytoją, ypač nesusipažinusį su painoku naujovės formulavimu; jis gali manyti tokių vietovardžių vartosenoje pirmuoju dėmeniu esant *Dubùlę* ir *Endrinę*. Kadangi pastarieji, nors ir būdami antrojo dėmens pozicijoje, yra tikrieji onimai, todėl juos, o ne bendrinius aiškinamuosius žodžius derėtų iškelti į atskiras lizdų antraštes. Be to, žodyne kažkodėl *Dubùlė* įdėta į lizdą *Dubùklis*, esantį tik iliustraciniame taisyklės pavyzdyje, o žodyno tekste paminėtą *Dubùklės* lizde, aiškinant šio vietovardžio kilmę. Neaišku taip pat, kodėl *Dubùlė*, *Dubùlės*, *Dubùliai* įtraukti į lizdą *Dubùklis*, nes šių pirminis, pamatinis žodis veikiausiai buvęs *Dubà*. Tas pat pasakytina ir apie *Endrýną*, kuris laikomas *Endrinės*, *Endrýnės* pirminiu žodžiu, pagrįstai kildinamu iš tarminės *éndrės* „endrés“.

Apskritai, kadangi žodyne „kilmės sąvoka suprantama kaip „toponiminės leksemos atsiradimo šaltinis“, informaciniu atžvilgiu, man rodos, būtų tikslingiau pateikti atskirais lizdais darybiškai skirtingus vietovardžius (paliekant viename lizde tik fonetikos bei fonologijos skirtumų turinčius). Tačiau žodyno pirmuose tomuose, kaip rodo ir anksčiau cituoti pavyzdžiai, to nematyti. Koks didelis skirtingos darybos (arba, autorių supratimu, kilmės) margumynas vyrauja stambesniuose vietovardžių lizduose gali rodyti dar *Čepýnės* ir *Dievėniškių* lizdai. *Čepýnės* lizde, be antraštinės („pirmi-

nės“) formos *Čėpiškė* dr. (= dirva), sudėti: *Čėpiškis* pv. (= pieva), *Čėpunė* // *Čėpunka* up. (= upė), *Čėp-a-kalnis* kln. (= kalnas), *Čėpo dėgsnė* mš. (= miškas), *Čėpū upė* upl. (= upelis) ir nemažai kitų sudėtinių vietovardžių, kurie nerodo „kilmės“ iš *Čėpynės*: jie kilę iš pavardės *Čėpas*, kaip teisingai nurodyta po pavyzdžių esančiame aiškinime „iš avd. *Čėpas*, *Čėpė*, *Čėpys* (LPŽ I 140). Be to, kažkodėl *Čėpynės prūdas* tv. (= tvenkinys), *Čėpiškių miškas* mš. (= miškas), *Čėpiškės Klėckiai* mš. dar iškelti ir atskirais lizdais su nuoroda į *Čėpynę* (p. 45). Panašus atvejis yra ir su plačiai žinomu vietovardžiu *Dievėniškės* (mstl.), kuris neiškeltas į atskirą lizdą, bet drauge su gretimine vienaskaitine forma *Dievėniškis* pateiktas lizde *Dievėniai* kp. (= kapai), fiksuotame iš *Ppl* (= Papilio, Biržų raj.), nors pamatinis to vietovardžio šaltinis, be abejo, buvęs pavardė *Dievėnis* (*Dzievėnis*). Be to, į *Dievėniškių* lizdą būtų pritikę įdėti ir žodyne kažkodėl išskirtą sudėtinį lizdą *Dievėniškių bālos* (p. 267). Tokių lizdų sandaros nelygumų antrajame, kaip ir pirmajame, tome yra labai daug ir jie, matyt, nemažai susiję su pasirinktuoju žodyno sandaros modeliu.

Galbūt būtų tikslinga taip pat pateikti kiek labiau susistemintus lizdo viduje ir vietovardžių objektų sutrumpinimus. Jeigu tą patį pavadinimą turi įvairūs objektai, tai pirmiau praverstų suminėti stambių bei stambesniųjų, vad. makroobjektais (miestų bei miestelių, kaimų, dvarų, upių, ežerų bei ežerėlių), o po šių – mikroobjektų (arimų, balų, pelkių,

pievų, raistų ir kt.) vardus. Todėl, pavyzdžiui, keistokai atrodo, kai į antraštę iškeltas mažai kam žinomas vs. (= viensėdis) *Dāugai*, o po šio lizde įspraustas plačiausiai vartojamas *Daūgai* (su tvirtagale priegaide), prie jo pridėti sutrumpinimai *gelež. st.* (= geležinkelio stotis, kurios seniai nėra), *k.* (= káimas), *mst.* (= miestas, žmonių vadinamas tik miesteliu). Panašus atvejis ir lizde *Dzindzakė*, kuri iškelta į antraštę su prirašytu trumpiniu *l.* (= laukas), kurį toliau lydi *pv.* (= pieva) ir *up.* (= upė, tiksliau būtų *upl.* = upelis). Geriau istoriniu atžvilgiu, jei pastarasis trumpinys būtų prie šio upelio pavadinimo. Prie *Dzindzakės*, kaip ir nemažos dalies kitų vietovardžių, prirašytas ištisas straipsnelis: suminėtos įvairios nuomonės, taip pat *Jz.* (= Jiezne ar jo apylinkėse) girdėta gretimė forma *Dindžiakė* su trumpiniu *of.* (= oficialus, oficialiai). Bet šis upelis mano matytas (yra per 3–4 km nuo manosios tėviškės) ir žmonių lūpose negirdėta tokia iškraipyta forma su *Din-* ir *-džia-*). Neminima ji ir 2009 m. išleistoje Juozo Pugačiausko monografijoje „Dzindzakės žemei prabilus“, kuri nepanaudota tame straipsnyje. Iš suminėtų nuomonių įtikimiausia ta, kad *Dzindzakė* yra autentiška ir sietina su jaustuku *dzin*, *dzin* (plg. veiksmažodį *dziŋgti* ‚kristi skambant‘). Ar joje *dz* yra dzūkybė, – problemiškas dalykas. Tam prieštarautų Birštono seniūnijoje esantis kaimo pavadinimas *Dzingeliškės*, be abejonės, atsiradęs iš asmenvardžio *Dzingelis* (LPŽ nėra užfiksuotos pavardės *Dingelis*, iš kurios būtų *Dingeliškės*

pietinėje vidurio aukštaičių – birštoniškių – šnekoje).

Minėtuose straipsneliuose, kurių pradžia dėl ryškumo galėtų būti atskirta nuo pavyzdžių koku nors grafiniu ženklu (pvz., □), pateikiama daug informacijos apie ligšiolinius atskirų vietovardžių kilmės tyrinėjimus, tyrinėtojų nuomones, kartais ir žodyno autorių pažiūras vardžodžių, jų dėmenų kilmės klausimais (reisykiais jos ir teoriškai vertinamos). Visa tai padidina žodyno mokslinę vertę. Tačiau tuose aiškinimuose yra nemažai ir perteklinės informacijos: aiškinama tai, kas yra savaime aišku ar išaiškinta didžiajame Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ). Pavyzdžiui, į lizdą *Daržai* a. (= aikštė) įtraukto sudėtinio asmenvardžio *Daržų Bėržas* ar. (= arimas) pirmojo dėmens aiškinimą sudaro iš šio žodyno pažodžiui nurašytos (su nuoroda LKŽ II 305) penkios reikšmės (nenurodyta tiktai antroji ir septintoji: antroji dėl to, kad ji nukreipta į pastarojo lizdą *daržėlis*, o septintoji – kad užfiksuota iš 1851 m. G. H. F. Nesselmanno žodyno labai specifine ‚rato apie mėnulį, drignės‘, gal net įtartina, reikšme). Panašiai elgiamasi ir su antruoju dėmeniu, kuris tautologiškai apibrėžiamas šitaip: „*Bėržas* iš liet. *bėržas* ‚lapuotas medis balta tošimi (Betula)“.

Tokių tautologinių apibrėžimų pasitaiko turbūt visuose stambesniuose platesnių paaiškinimų turinčiuose lizduose (jų visų nesu išrinkęs). Pavyzdžiui, lizde *Dievālis* vlks. (= valksna) įdėto sudėtinio asmenvardžio *Diėvo Klúonas* b. (= bala,

pv. (= pieva) tautologiškai aiškinami ir *Dievo*, ir *kluono* abu dėmenys (p. 266), asmenvardžio *Diėvo lieptėlis* antrasis dėmuo *lieptėlis* („*lieptėlis* iš liet. *lieptėlis*, plg. *liėptas...*“) (ten pat), asmenvardžio *Diėvo pušis* antrasis dėmuo („*pušis* iš liet. *pušis*“) ir kt.

Kam šiame žodyne tokie tautologiniai aiškinimai reikalingi, nelabai suprantama; jis skirtas ne elementaraus lingvistinio išsilavinimo neturinčiam skaitytojui. Kas kita lizduose pateikti bibliografiniai duomenys ir ankstesniųjų tyrinėtojų nuomonės apie tam tikrų vietovardžių darybą ir kilmę, taip pat pačių lizdų autorių pažiūros etimologiniais klausimais (kai kurios jų yra pagrįstai kritiškos). Tačiau neretai vietovardžių kilmė yra netinkamai pateikiama: nelietuviškos kilmės vietovardžiai ar jų komponentai žymimi trumpiniu *liet.* Pavyzdžiui, kaimo pavadinimo *Cibūliai* ir jo vedinių kilmė aiškinama šitaip: „Kilmė ne visai aiški: dauguma gali būti iš liet. *cibūlis*, *cibūlē* ‚svogūnas (Allium cepa)“ (p. 15). Kaimo *Čigōnai* lizde pateiktuose aiškinimuose rašoma, kad šis pavadinimas „iš liet. *čigōnas*, -ė ‚čigonų tautybės žmogus‘ (LKŽ II 106)“; kad „*Čigonijà* galbūt kilęs iš liet. *čigonijà* ‚daug čigonų“ (ten pat). Argi *cibūlis*, *čigōnas*, *kāpčius* yra lietuviškos kilmės žodžiai?

Vietoj tokių nereikalingų tautologinių ar netikslių vietovardžių kilmės aiškinimų geriau būtų buvę apsiriboti nuorodomis į etimologinius žodynus. Taip būtų sutaupyta vietos ir laiko, ku-

rio nemažai reikalauja duomenų susintetinimas ir kai kurių didelės apimties lizdų parašymas. Turint galvoje, kad antrasis mažesnės apimties vietovardžių žodyno tomas pasirodė po 6 metų, galima spėti, kad visam žodynui parengti prireiks mažų mažiausiai dar 50 metų (žinoma, jeigu bus laikomasi ligšiolinės komplikotos lizdų pateikimo sistemos ir nebus pritaikyti kokie nors modernesni rengimo bei spausdinimo metodai). Baigdamas šią trumpą recenziją norėčiau pasakyti dar keletą žodžių apie vietovardį *Fūrmoniškės*, girdėtą mano gimtojo Mišiškių kaimo žmonių šnektoje. Tai senas vokiečių kilmės buvusio dvaro

bei kaimo pavadinimas, fiksuotas jau 1659 m. ir vėlesniuose Punios bažnyčios metrikų aktuose² ir žmonių vadintas su-lietuvinta forma *Kūrmoniškės* (fonema *f* pakeista į *k*). Žodyne pastaroji tarminė forma nepateikta, bet ji įdomi kaip neįprastas nelietuviškos fonemos lietuvinimo atvejis (fonema *f* paprastai transponuojama į *p*).

Jonas PALIONIS
Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Lithuania

---

² Jonas Palionis, *XVII a. antrosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai*, Vilnius: VU leidykla, 2003, 161; Nemajųnų parapijos oikonimai ir jų kaita XIX a., *Acta Linguistica Lithuanica* 66, 2012, 69.